

АНДРОЦЕНТРИЗМ І ЙОГО ПРОЯВИ В МОВНОМУ ПОЛІ

Розкриваються основні аспекти проблеми домінування андроцентризму (чоловічої культури) в мовному полі. Показано, як владно-дискримінаційні структури, заковдані в граматиці, лексиці, фразеології, формують асиметричні образи статей. На конкретних прикладах розкривається підлеглий, принижений стан жінки в мові, який визначає її нерівноправний статус порівняно з чоловіком. Вказується на необхідність деполаризації та нейтралізації мовного простору і формування гендерно чутливої мови. Аналізується мовна політика в сучасних демократичних суспільствах. Розглядаються особливості й ефективність стратегій фемінізації та нейтралізації як основних шляхів деконструкції мовного андроцентризму.

Ключові слова: андроцентризм, гендер, гендерна дискримінація, лексичні лакуни, мовний андроцентризм, мовна політика, мовний сексизм, патріархат, пейоратив, стратегія фемінізації, стратегія нейтралізації, фемінітиви.

Авдеенко Е. Д. Андроцентризм и его проявления в языковом поле

Раскрываются основные аспекты проблемы доминирования андроцентризма (мужской культуры) в языковом поле. Показано, как властно-дискриминационные структуры, закодированные в грамматике, лексике, фразеологии формируют асимметрические образы полов. На конкретных примерах рассматривается подчиненное, униженное положение женщины в языке, которое определяет ее неравноправный статус по сравнению с мужчиной. Указывается на необходимость деполаризации и нейтрализации языкового пространства и формирования гендерно восприимчивого языка. Анализируется языковая политика, которая проводится в современных демократических обществах. Рассматриваются особенности и эффективность стратегий феминизации и нейтрализации как основных путей деконструкции языкового андроцентризма.

Ключевые слова: андроцентризм, гендер, гендерная дискриминация, лексические лакуны, языковой андроцентризм, языковая политика, языковой сексизм, патриархат, пейоратив, стратегия феминизации, стратегия нейтрализации, феминитивы.

Avdeenko Olena. Androcentrism and its manifestations in the language field

The main aspects of androcentrism dominance (man's culture) in the language sphere are revealed in the article. It is shown how the power-discriminated cultures which are coded in grammar, lexicology, phraseology, form asymmetric gender images. On particular examples the subordinate, humble state of a woman in the area of language are displayed which define her unequal status as compared with man's. The necessity of depolarisation and neutralization of language area and forming gender sensitive language is pointed out. The analysis and evaluation of language policy which are held in contemporary democratic societies are given. Specific features and efficiency of strategy of feminization and neutralization as main ways of deconstruction of language androcentrism are considered.

Keywords: *androcentrism, gender, gender discrimination, lexical gaps, language androcentrism, language policy, language sexism, patriarchy, payorative, feminisation strategy, neutralisation strategy, feminitives.*

Андроцентризм — соціальний феномен патріархального суспільства

Процеси диференціації, які постійно відбуваються в суспільній системі, не є нейтральними. Вони не просто структурують соціальний простір і перетворюють його на гетерогенний (неоднорідний), а ієрархічно впорядковують суспільну систему, тобто стратифікують різні види діяльності та категорії людей, які їх здійснюють, за різними критеріями соціальної нерівності (економічними, політичними, культурними, професійними та ін.). Людство виробило багато різних технік подолання очевидних соціальних нерівностей і, в першу чергу, класової. Однак проблема вирівнювання соціального ландшафту виявилася досить складною. Крім соціальних нерівностей, які легко розпізнаються в соціальному просторі, в процесі історичного розвитку з'явилася низка соціальних асиметрій, які стали настільки звичними, що не помічаються й зараз більшістю людей. Так, патріархальна влада, яка сформувалася в більшості суспільств і зумовила гендерну нерівність, тісно вплелася в усі царини суспільної системи і настільки увійшла в життя людей, що стала для них звичною, непомітною, латентною. Патріархальна система, як історично перша структура панування і підкорення, яка сформувала і закріпила соціальний порядок соціально-культурного, економічного, політичного

домінування чоловіків над жінками, розглядалася на попередніх історичних етапах і більшою мірою сприймається й зараз цілком природньою, єдино правильною, для якої не існує альтернативи. Саме так диктує біологічна запрограмованість чоловіків і жінок, яка поставила чоловічу стать у центр суспільного життя.

Наука і релігія, спираючись на положення про відмінність і специфіку біологічної природи жінок і чоловіків, як на вагомий і переконливий аргумент на користь чоловічого панування в сім'ї, в усіх сферах суспільства, відіграли головну роль у формуванні й закріпленні патріархальної організації суспільства, патріархальної ідеології та патріархальної свідомості. Незважаючи на зміну суспільних устроїв, патріархальна система продовжувала і продовжує відтворюватися як найпоширеніша і найстійкіша система соціальної нерівності. Хоча не всі чоловіки мають однаковий доступ до суспільної влади й контролю, є вихідцями із різних верств і класів, однак всі вони поділяють спільні патріархальні погляди, і від належності до чоловічої статі, яка і в сучасних суспільствах загалом цінується вище, отримують певні вигоди і привілеї.

Гендерна «сліпота», зокрема патріархальна «невидимість», супроводжувала людство аж до середини XIX ст. Першими, хто кинув виклик патріархальним звичаям та законам і проголосив жінку повноцінною і рівноправною людиною поряд з чоловіком, були феміністки. Вони поставили під сумнів нейтральний і універсальний характер соціального знання, яке необ'єктивно відображало суспільне життя, приховуючи реальну роль жінки в історії людства. В результаті першої хвилі фемінізму, як соціально-політичної теорії і жіночого руху, яка прокотилася європейськими країнами та США у другій половині XIX — першій чверті XX ст. жінки отримали повністю чи частково ті громадянські права, які на той час мали чоловіки (право вибирати і бути обраними, право на отримання вищої освіти, право на працевлаштування, право на рівну заробітну плату тощо).

Однак, втративши формальну підтримку з боку державної влади (на макрорівні), патріархальна влада інтенсивно відтворювалася завдяки наявності невидимих джерел, які існують і функ-

ціонують на мікрорівні, на горизонталі в соціальному просторі. Таку владу, яка регулює взаємодії на мікрорівні, французький філософ Мішель Фуко назвав дискурсивною¹.

Соціальна нерівність між чоловіками і жінками творить саме влада дискурсу. Положення про меншовартість жінки, жінки як людини другого сорту, міцно закріпилося у свідомості і поведінці жінок та чоловіків, і як соціальна інфекція передається від покоління до покоління. І які б глибокі зрушення не відбувалися в соціальній структурі та суспільстві в цілому, невидимі приписи щодо статі та гендеру все ж залишаються вбудованими в дискурси культури, соціальні інститути та уявлення людей і систематично підживлюють і постійно відтворюють чоловічу владу. Американська дослідниця Сандра Бем ці невидимі приписи, які увійшли в усі царини суспільної системи та заволоділи свідомістю та психологією людей, називає лінзами гендеру — своєрідною концептуальною оптикою, яка не лише задає ракурс сприйняття й осмислення соціальної реальності, а й формує її². Однією із таких лінз є андроцентризм (грец. андро — людина, чоловік, лат. centrum — осереддя, центр) — глибинна культурна традиція і практика, центрована на чоловічому як вихідній точці, яка зводить людську суб'єктивність до єдиної чоловічої норми. З погляду андроцентризму жіноча суб'єктивність репрезентується як відхилення від норми, як щось інше, чуже, другорядне, маргінальне, похідне від чоловічого. Андроцентризм — це не просто погляд на світ із чоловічої точки зору, а прийняття чоловічих нормативних уявлень за єдині універсальні соціальні норми та життєві моделі. Під впливом андроцентризму створюються чоловічий світ культури, де жінки і чоловіки мають різну вагу, є гендерно нерівними, тобто знаходяться на різних щаблях соціальної ієрархії. Андроцентризм виявляється майже у всіх сферах життєдіяльності людей. На цю особливість андроцентризму звернув увагу в свій час німецький вчений Г. Зіммель, який писав, що наша об'єктивна культура за винятком небагатьох галузей, є чоловічою. Мистецтво та промисловість, наука і торгівля, держава та релігія, створені чоловіками і мають андроцентричний характер, тобто тлумачаться більшою мірою з погляду чоловіків.

Андроцентризм базується на універсалістському дискурсі європейської науки, яка «науково» обґрунтовує гендерну нейтральність соціальних інститутів і структур. В основу підходу про гендерну нейтральність покладена ідея біологічної запрограмованості статей, яка панувала у науковій літературі до 70-х рр. ХХ ст. Більшість авторитетних учених (І. Кант, Ж.-Ж Руссо, Ф. Ніцше та ін.), визначаючи цінність обох статей, стояли на позиції чіткого розподілу їх природних схильностей і відповідно — соціальних ролей. Така традиція до розуміння місця і ролі чоловіка і жінки в суспільстві склалася в науці ще за стародавніх часів. Так, Арістотель описував жінку як морально, інтелектуально, фізично неповноцінною порівняно з чоловіком. Жінка в його розумінні — це власність чоловіка, а її головна роль у суспільстві — народжувати дітей і слугувати чоловіку в домі. Панування чоловіка над жінкою, на його думку, є природним і добродійним. Квінтесенцією андроцентричного погляду на жінок став статево-рольовий соціологічний підхід, який виник у межах структурно-функціонального аналізу, засновником якого є американський вчений Т. Парсонс. Т. Парсонс і його колеги послідовно проводили думку про те, що статева диференціація ролей повинна визначатися виключно біологією. Здатність жінки до дітонародження і догляду за дітьми автоматично визначає її експресивну роль. Чоловік, діяльність якого пов'язана з професійною занятістю поза домом, змушений брати на себе інструментальну роль. Такий розподіл ролей є універсальним, функціональним і найбільшою мірою задовольняє потреби суспільства, сприяє його стабільності і ґрунтується на природній взаємодоповнюваності статей. Порушення такого розподілу ролей, їх зміна можуть привести до біологічної дисгармонії, до появи багатьох соціально непристасованих індивідів. Отже, розподіл ролей у суспільстві визначається природою, його змінити неможливо. Як би не залучалися жінки до праці за межами сім'ї, ролі не змінюються. Культура тільки наслідує або виконує вимоги природи.

Панування біологічного пояснення соціальних відмінностей між чоловіками та жінками призвело до формування та закріплення різноманітних форм чоловічого домінування в соціально-

му і культурному житті. Аналіз існуючих у сучасному суспільстві соціальних інститутів показав, що норми соціальної успішності і «нормальності» обумовлені чоловічими інтересами. Останні визначають велику кількість видів спорту, вимоги до робочих місць, зразки успішного кар'єрного просування. Чоловічий досвід і їх прагнення визначають поняття заслуг, бачення світу у всіх його ракурсах.

Поява численних гендерних досліджень порушила традиційний андроцентричний підхід до розуміння чоловічого і жіночого становища в суспільстві. Сформувався погляд, який став базовим у теорії гендеру: відмінності в поведінці, характерах чоловіків і жінок, їх нерівне становище в суспільстві мають не вроджений характер, а конструюються суспільством і постійно відтворюються за допомогою його символів і норм.

Отже, андроцентризм не є природним і незмінним, а розглядається як предмет для можливої деконструкції, зміни суті та механізмів відтворення соціально сконструйованих рис і відносин³. Втілення в життя феміністського проекту по деконструкції андроцентризму значно ослабив позиції останнього в сучасному суспільстві. Однак андроцентризм нового ослабленого постпатріархального типу ще не втратив повністю свій потенціал і продовжує продукувати і закріплювати патріархальні асиметрії в суспільній системі⁴. Навіть в умовах переходу більшості суспільств до егалітарної, більш гармонійної організації суспільного життя, патріархат і його закономірний наслідок андроцентризм все ще здійснюють досить великий вплив на людство.

Мовний андроцентризм як один із проявів гендерної асиметрії

Термін «гендер» (від англ. gender — сімейна, родова традиція, зв'язок поколінь) прийшов у лінгвістику з антропології на початку 70-х років ХХ ст. Його вперше використав Г. Рубін у статті «Обмін жінками». Цей концепт на відміну від поняття «стать», (що фіксує біологічні детермінанти статевих відмінностей), вперше розмежував соціокультурні (gender) та суто біологічні (sex) характеристики чоловіка і жінки як представників певної соціо-

культурної спільноти. Гендер — це фактично культурно зумовлений і соціально відтворений феномен, це соціокультурний конструкт, який характеризується системністю, комплексністю, оскільки виявляє і фіксує весь спектр асиметричних соціальних відносин, які виявляються і функціонують у суспільній системі. Тому андроцентризм як один із проявів гендерної нерівності виявляється в різних царинах — у мові, історії, філософії, літературі, біології тощо. Мовний андроцентризм довгий час залишався в тіні непоміченим і не ставав предметом глибокого наукового аналізу. І тільки в 70-х роках ХХ ст. в результаті посилення феміністського руху і поглиблення гендерних досліджень, які зумовили інтерес лінгвістичних наук до людського чинника в мові, гендерна проблематика в мовознавстві привернула увагу дослідників. В результаті виникає новий науковий напрям — гендерна лінгвістика, представники якої вперше заявили про те, що патріархальна ідеологія підпорядкувала собі не тільки сімейне, економічне, політичне життя, а й мовний простір, який формує і відтворює світ та уявлення про нього як і в інших сферах суспільства з чоловічої позиції, репрезентуючи чоловіка та все, що з ним пов'язане, як норму, як еталон, а жінку та жіноче — як відхилення від них.

Гендерний аспект, який стає невід'ємною складовою досліджень у мовознавстві, засвідчив появу нової парадигми в гуманітарних науках. Остання запропонувала новий стиль мислення, який передбачає вивчати мову і мовні явища у контексті соціального, тобто у нерозривному зв'язку з мисленням, пізнанням, культурою, свідомістю окремих індивідів і соціального колективу, до якого він належить. Гендерний і, зокрема, андроцентричний підхід до вивчення мовних явищ і процесів зумовив широке використання в рамках нової парадигми теорії конструктивізму і символічного інтеракціонізму. В основу конструктивізму (праці П. Бергера й Т. Лукмана) покладені ідеї К. Мангейма й А. Шюца про те, що будь-яка соціальна реальність має суб'єктивно-об'єктивний характер. Будь-яка реальність за цією теорією відрізняється індивідуальними властивостями, вона інтерпретується людьми і носить не тільки об'єктивний характер, а й має для них суб'єк-

тивну значимість. В результаті в центрі лінгвістичних досліджень постав детермінований певною культурою носій і користувач мови — активний і мислячий індивід, що пізнає світ і оцінює його. Одночасно зазнають відповідної корекції тісно пов'язані з особистістю такі категорії як етнічність, вік, стать, які інтерпретувалися раніше, як біологічно детерміновані. Стать людини розглядається тепер як одна із найважливіших екзистенціональних, так і суспільно значимих характеристик, яка багато в чому визначає соціальну, культурну й когнітивну орієнтацію особистості у світі, в тому числі за допомогою мови.

Актуалізація проблеми мовного андроцентризму відбулася спочатку в західному науковому світі, а потім поширилася на науковий простір інших країн, зокрема посткомуністичних⁵. Тому емпіричною основою для її аналізу і докладної розробки стали спочатку матеріали англійської та німецької мови, а потім матеріали інших мов. Першим вагомим внеском в постановку і розробку проблеми мовного андроцентризму стала робота дослідниці Робін Лакоф «Мова та місце жінки»(1975), в якій вона вперше репрезентує як реально існуючу і надзвичайно актуальну проблему андроцентризму в мові та описує неповноцінність образу жінки в мовній картині світу. Дейл Спендер продовжує і розвиває далі думки Робін Лакоф у своїй роботі «Мова створена чоловіком»(1980). Взявши за приклад англійське суспільство і англійську мову, вона робить загальний висновок, що мова знаходиться під безпосереднім впливом патріархального суспільства, тому мовна картина світу створена чоловіками. Останні, які мають лише часткове уявлення про світ, нав'язують свою культуру, свої цінності жіночій половині, яка може не поділяти їх. Такий стан в мовному просторі, коли частина диктує своє бачення світу всьому суспільному цілому є несправедливим, некоректним і не має права на своє існування. Зараз питаннями гендеру на матеріалах різних мов і одиниць різних мовних рівнів займаються вчені усього світу: А. В. Кирилина, А. А. Григорян, В. Н. Телія, В. В. Васюк, І. В. Зикова, М. С. Колеснікова, М. Parent, LLLarivicre, M. Remy, A. Sabatini та ін., більшість з яких стверджують, що мова — це know — how чоловіків, тому в ній домінують гендерно-дискримі-

наційні структури, які негативно впливають на мислення і поведінку її носіїв. Дійсність, на їх думку, конструюється «сильною» половиною людства, а більшість людей знаходяться в полоні патріархальних стереотипів⁶.

Підпорядкований стан жінки в мові визначає її нерівноправний з чоловіком статус. Тому годі страждати від «гендерної сліпоти» і зосередити зусилля на вирівнюванні мовного поля шляхом його деполаризації і нейтралізації. Гармонізація мовного простору можлива за умови усунення з мови андроцентричних структур, що виражають перевагу (вищість) однієї статі над іншою, тобто за умови гендерної корекції андроцентричного лінгвістичного мислення⁷.

На підтверження своїх положень ідеологи фемінізму наводять вагомі факти (приклади прийнятих у суспільстві мовних практик, спільних для усіх родових мов), які фіксують ознаки мовного андроцентризму. Це, в першу чергу, ототожнення понять «людина» і «чоловік» (у багатьох європейських мовах вони позначаються одним словом — «man» в англійській, «homme» у французькій і «mann» в німецькій). Така мовна конструкція не фіксує жінку як реально існуючу і невідому складову людської спільноти. Останню репрезентує чоловік від свого імені, що робить жінку «невидимою», а значить знецінює і принижує її роль у соціумі. Таке «виключення» жінки з людського роду вимагає адекватної корекції. Так як більшість мов світу є родовими, то в мовному полі переважає родова асиметрія — кількісне домінування чоловічого роду над жіночим в рамках антропонімів. Чоловічі антропоніми характеризуються синкретичністю і функціонують як загальний чоловічий рід, виконуючи генералізуючу функцію, тобто застосовуються для позначення чоловіків і жінок. Відмускулінне походження іменників жіночого роду (лікар лікарка) вказує на переважання загального чоловічого роду в мовному просторі, що сприймається як очевидний прояв андроцентризму. Загальний чоловічий рід переважає в текстах різних жанрів: від національного гімну (І покажем, що ми, браття, козацького роду), до підручників (Любий першокласнику), офіційних документів, оголошень про роботу (На

роботу потрібні офіціанти, кухарі, бармени), назв офіційних свят (День вчителя, День працівника міліції), почесних звань (Заслужений вчитель). За результатами дослідження В. Літвінової, які вона провела на базі мовного фонду одинадцятитомного Великого тлумачного словника сучасної української мови, від загальної кількості вибраних і проаналізованих нею одиниць назв осіб чоловічої і жіночої статі (4540), іменників чоловічого роду за лексичним значення виявилось 59,9 %, відповідно іменник жіночого роду — 2,6 %. Домінування чоловічого роду над жіночим виявлено цією дослідницею і в різних сферах суспільного життя. Так, із загальної кількості проаналізованих нею одиниць назв осіб чоловічої і жіночої статі (4540) у суспільній сфері зафіксовано 60 % назв чоловічого роду, відповідно назв жіночого роду — 20 %, в освітній сфері назв чоловічого роду — 50 %, відповідно назв жіночого роду — близько 10 %, у військовій сфері назв чоловічого роду — 60 %, відповідно назв жіночого роду — 0,00 %, у приватній сфері назв чоловічого роду — 50 %, відповідно жіночого роду — 10 %⁸. Кількісне переважання чоловічого роду в мові забезпечує якісні позиції чоловіків не тільки в ній, а й у соціумі. Будь-яка назва чоловічого роду сприймається статусно вищою, авторитетнішою. І навпаки, жіночі назви видаються меншшартованими, статусно нижчими (акушерка — жінка із середньою освітою, яка має право самостійно надавати допомогу при пологах, акушер — лікар-фахівець з акушерства; годувальниця -жінка, яка годує дитину, годувальник — той, хто утримує кого-небудь як джерело засобів існування). Тому застосування чоловічого визначення до жінки підвищує її статус, а номінація чоловіка жіночим визначенням несе в собі негативну оцінку⁹.

Внаслідок використання великої кількості іменників, прикметників, займенників чоловічого роду в більшості текстів, особливо в правових і нормативних документах у читача часто створюється враження, що правила і норми, зафіксовані в них, стосуються виключно чоловіків. У цьому прикладі прослідковується очевидна «невидимість» жінок і навіть їх ігнорування. Однак в тому випадку, коли жінка стає «видимою», її видимість не завжди

дає позитивний результат і може набувати асиметричного характеру. Жінку роблять видимою переважно для того, щоб підкреслити її «відхилення» від норми, тобто чоловіка.

Проявами андроцентризму феміністи також вважають наявність у мові лексичних лакун (тобто пропусків, коли в мовній системі відсутні (пропущені) назви жіночого роду на позначення певних професій). Якщо цілком природним є відсутність жіночих назв на позначення таких професій, як столяр, тесля, електрик, шахтар, пілот, які завжди були виключно чоловічими, то такі професії і посади, як міністр, президент, генерал, декан, які все ще залишаються недосяжними для жінок, вважається вживати правильним у формі чоловічого роду, навіть і тоді, коли особа, яка займає цю посаду, є жінкою. Помічено, що форму тільки чоловічого роду мають назви престижних професій і посад. Чим вищий соціальний статус професії, тим частіше вона вживається у формі чоловічого роду. Виключно форму жіночого роду мають назви деяких низькокваліфікованих занять: домогосподарка, покоївка. Ці приклади переконливо доводять правильність положення феміністських теорій про те, що мова не тільки відображає дійсність, а, як одна із символічних механізмів бере участь у її конструюванні, розподіляючи гендерну значимість.

На наявність андроцентризму в мові вказує і таке явище як пейоративізація іменників жіночого роду (від. франц. *pejoratif* або лат. *pejorare* — робити гіршим), коли у мові жінкам відводиться «негативний семантичний простір». Це відбувається в тому випадку, коли жінка виходить за межі відведеного їй сімейного і семантичного простору, і включається в чоловічий простір. Тоді назви тих чи інших видів чоловічої діяльності, які жінки перебирають на себе зазнають пейоративізації, тобто применшуються і тривіалізуються (коли говорять про чоловіка, як професіонала, то підкреслюють його професійні якості, якщо ж кажуть про жінку-професіоналку, то це означає, що вона є особою легкої поведінки). В мові є велика кількість слів і фразеологізмів, які приписують жінці негативні якості (фурія, мегера, відьма, карга). Перенесення подібних слів на чоловіків має для них негативне значення (баба, базарна баба, мамусин синок). І навпаки позна-

чення жінок словами чоловічого роду сприймається позитивно або нейтрально (молодець!, свій брат, слово пацана). Отже, мова не є аполітичною. Як особливий соціальний інститут, вона вибудовує смисли дискурсивно, і відповідно гендерно стратифікує суспільство. Андроцентризм, який робить жінок невидимими у мові, перешкоджає їм виразити себе через мову, заважає жінкам стати суб'єктами суспільного життя і реалізувати свій творчий потенціал.

Мова є поліфункціональною (вчені нараховують 25 функцій мови). Завдяки своєму потужньому функціональному потенціалу мова виступає не тільки засобом спілкування, інтеракції, знаряддям мислення і передачі інформації. Вона також зберігає інтелектуальні, культурні, національні, історичні здобутки людства, накопичує їх та передає від покоління до покоління. Мова, з одного боку, відзеркалює все те, що відбувається в суспільстві, а з іншого — сама здатна формувати його ментальність. Більше того, наявність у функціональній структурі мови таких функцій як описова, в рамках якої висловлювання виступає як опис, який характеризується в термінах понять «істинно», «хибно», і оцінювальна, вихідним для якої є висловлювання, яке виступає як стандарт і характеризується в термінах понять «добре», «пагано», «байдуже», вказує на те, що мова не є нейтральною.

Функціонуючи в полярному, асиметричному просторі, слова, які вживають носії і споживачи мови, формують їх ставлення до явищ та процесів, про які вони говорять, наповнюються або негативно, або позитивно. На цьому полярному ґрунті сформувався мовний сексизм¹⁰ — ідеологія і практика дискримінації за ознаками статі. Якщо андроцентризм виявляє домінування чоловічого елемента в мовній системі, то мовний сексизм показує як андроцентризм в мові набуває дискримінаційних ознак, дискримінаційного характеру.

Отже, сексизм як статева мовна дискримінація — це вираження в мові чи мовними засобами тенденційних поглядів, переконань, які принижують, вилучають, недооцінюють та стеріотипізують жінок за статевою ознакою (чоловіки розумніші за жінок, керівні посади не для жінок). Про мовний сексизм можна говори-

ти тільки тоді, коли мова: виключає жінок як меншість і подає їх як істот відмінних від чоловіків ;змалює жінок як підлеглих, як залежних та підпорядкованих чоловікам ; ігнорує досягнення жінок, внаслідок чого їм відмовляють у зацікавленнях та можливостях, що виходять за рамки стереотипів ;виключає із мовного дискурсу відображення специфічно жіночого роду.

Мовний сексизм, як вияв владних стосунків, міститься в мовних нормах, а також глибоко проник в практику щоденного спілкування (у систему звертань, похвал, компліментів). Інструментами побудови сексистських висловлювань, які направлені на конструювання гендерної поляризації, формування відносин панування чоловіків над жінками, можуть виступати гендерні метафори, стереотипи, упередження (Жінки та політика — особи однієї статі. Обидві привабливі та підступні. Обидві багато обіцяють і не завжди виконують.). Такі звернення до жінок як ластівко, голубко, сонечко, красуне в діловій, інструментальній, офіційній сферах може набувати сексистського принизливого смислу, якщо жінка не може аналогічно відповісти чоловікові, який до неї звертається, бо це може перетворити останнього на сексуальний об'єкт і цим самим прирівняти його до жінки, що є для чоловіка великою образою.

Мовний сексизм, який можна розглядати одним із механізмів підтримки владно-домінантних відносин, посилює андроцентричні тенденції в мові і виступає, з одного боку, засобом приниження жінок, а з іншого — засобом демонстрації чоловічого панування і зверхності.

Головні стратегії деконструкції мовного андроцентризму та їх ефективність

Якісні зміни у мовному просторі неможливо забезпечити простим визнанням факту існування в ньому андроцентричних асиметрій. Останні автоматично не зникають. Необхідно послідовно впроваджувати мовну політику, направлену на вирівнювання мовного поля, на вивільнення і активізації жіночого потенціалу і тим самим посилювати синергетичні можливості сучасного суспільства. Саме таку політику проводять зараз більшість країн світу, яка регулюється і координується на найвищому законодав-

чому рівні, зокрема Радою Європи, яка у 1990 році прийняла чергову резолюцію про усунення сексизму із мовного вжитку і закликала медіа користуватися несексистською мовою. А в 2010 році цей орган прийняв чергову резолюцію про боротьбу із сексистськими стереотипами в медіа.

Вчені (зокрема, соціологи, лінгвісти та ін.)¹¹ й активісти жіночого руху досить відповідально поставилися до процесу реформування мов і формування гендерночутливої мови. Процесу реформування мовного простору передували тривалі обговорення в пресі, в суспільстві в цілому питання про шляхи подолання мовного сексизму. В результаті була вироблена мовна політика, яка враховувала специфіку національних мов і забезпечувала умови для формування вільної від сексизму мови. Саме такої мови дотримуються зараз на засіданнях ООН та Ради Європи, на міжнародних зустрічах усіх рівнів, в офіційних документах. Важливою особливістю сучасної мовної політики можна вважати її спрямованість на приборкання стихійних процесів у розвитку мов. Мовними процесами потрібно управляти і направляти їх в русло посилення демократичних основ сучасного суспільства.

Реформування мови із урахуванням гендерної складової відбувається, як правило, завдяки двом основним стратегіям: стратегії фемінізації (уникнення загального чоловічого роду шляхом послідовного вживання фемінітивів), а також стратегії нейтралізації (послідовна нейтралізація граматичного роду, зокрема, завдяки збірним поняттям (студентство), словам спільного роду (бідолаха, невдаха, трудяга) або іншими лексичними засобами (наприклад аудиторія чи когорта замість читачі і читачки, людина, особа, колега). Вибір тієї чи іншої стратегії відбувається з урахуванням особливостей граматичної структури мови. Зокрема, до реформування англійської мови було застосовано стратегію нейтралізації, завдяки якій із мовного обігу були вилучені мовні форми, які вказують на стать у назвах професій та занять і замінені на нейтральні. Так, слово *man* (чоловік) і слова із цим коренем замінили на слово *person* (людина), замість слів *policeman*, *fireman* вживають *police officer*, *fighter*, замість *sportman* вживають *athlete*, а замість займенників *he*, *she* вживають або паралельні форми *she — he, they*,

або жіночі форми *she, her*. Реформування французької мови відбулося завдяки змішаній стратегії, яка сформувалася в результаті об'єднання стратегій фімінізації та нейтралізації в одну. На особливу увагу заслуговує досвід реформування німецької мови. Її фімінізація відбувалася одночасно з вирішенням соціальних проблем в інших сферах суспільства (економічній, соціальній, політичній, сімейній та ін.). Цей досвід показує, якщо мовне планування є невід'ємною складовою загального процесу соціальних змін, то якісний розвиток досягається не тільки в мовній сфері, а й в усьому суспільстві.

Українська мова за своєю природою більше тягнє до фімінізації. В її арсеналі достатньо засобів для застосування саме цієї стратегії. Найбільш продуктивними для утворення фімінітивів є суфікси: -к- (премерка, депутатка, перекладачка, редакторка, журналістка); -иц-, який додають до чоловічої основи на -(н)ик, -ець (відмінниця, підприємниця, засновниця, переможниця). Набирає оборти суфікс -иц-, який раніше використовували тільки в кількох словах (княгиня, графиня, кравчиня, майстриня), а тепер додають і до основ на -ець (борець — борчиня, виборець — виборчиня, фахівець — фахівчиня), і до основ на приголосний, які тривалий час вважалися непридатними до фімінізації (шеф — шефиня, ворог-ворогиня, філолог — філологиня). У множині і в різних відмінках уживають дві форми: викладачки і викладачі). Якщо важливо наголосити на більшій ролі жінки у чомусь, можна вживати фімінітиви у значенні загального роду (експертки, спеціалістки). Якщо вживання гендерно симетричних форм переобтяжує текст, можна вдаватися до стратегії нейтралізації: замість українські студенти і студентки протестували — українське студентство протестувало.

Процес реформування української мови порівняно з іншими країнами відбувається досить повільно. Це пояснюється, в першу чергу, відсутністю серйозного державного замовлення на проведення мовної політики з урахуванням гендерного компоненту. Однак і ті невеликі зміни, направлені на створення паритетної мови, які спостерігаються в україномовному полі, подають надію, що українська жінка нарешті буде гідно представлена в ньому, як суб'єкт, а не об'єкт суспільного життя.

1. *Антология* гендерной теории / Сост. и коммент. Е. Гаповой, А. Усмановой; пер. с англ. Е. Мельниковой. Минск: Профилен, 2000. 2. *Бем С.* Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов: пер. с англ. Москва: Рос.полит.энцикл. (РОССПЭН), 2004. 3. *Гендер і державна політика.* Київ: Основи, 2004. 4. Кіммель М. Гендероване суспільство. Київ: Сфера, 2003. 5. *Ключко О.* Методология гендерных исследований: современное состояние и актуальные вопросы. Саранск: Тип. «Рузальские печатники», 2008. 6. *Нелюба А. М.* Гендерна лінгвістика і малопродуктивні словотворчі засоби // Лінгвістика. 2011. № 1. С. 135–142. 7. *Марценюк Т. О.* Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 8. *Тарковская И. Н.* Гендерная социология. Москва: Вариант; ООО «Ревский простор», 2005. 9. *Нелюба А. М.* Цит. праця. 10. *Архангельская А.* Сексизм в языке: мифы и реальность. Olomouc... Univerzita Palackeho v Olomouci, 2011. 11. *Мельник Ю. П.* Об'єктивізація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці // Вісник Житомир.держ. ун-ту. 2009. Вип. 45. Філологічні науки.

Avdeenko Olena. Androcentrism and its manifestations in the language field

The article is devoted to the problem of dominant role of androcentrism (man's culture) in the sphere of language. The gist of androcentrism is revealed here as a natural consequence of patriarchal structure of a society. The attention is drawn on all-embracing character of androcentrism, which penetrates into the discourses of culture, social institutions and psychology of humans and systematically fixes and reproduces the man's dominance in all spheres of public life and in particular in the area of language. The role of feminist movement in undermining patriarchal norms and habits and giving women equal rights with men is presented. The process of formation of gender approach as for studying language phenomena which has helped to display social asymmetries in the language system is emphasized. On the basis of particular examples is revealed how as a result of dominance of androcentrism culture women are given «negative semantic area» in which they are presented as the second sort human beings. Consequently adopted idea about the necessity of levelling up of language sphere by neutralising and forming the parity language which would provide equality of sexes and cementise their equal status positions. The particulars of language policy which are implemented now in present-day democratic societies are revealed. The analysis and given appreciation to processes of reforming of languages (English, French, German in particular) directed towards the creation of neutral parity language. The gist and particulars of strategy of feminisation and neutralisation as main routes of language reforming are shown. Particulars of feminisation and neutralisation of Ukrainian language are revealed. The conclusion about rather slow process of reforming the Ukrainian language which stumbles the uprise of Ukrainian woman towards higher status positions is made.

Keywords: androcentrism, gender, gender discrimination, lexical gaps, language androcentrism, language policy, language sexism, patriarchy, payorative, feminisation strategy, neutralisation strategy, feminitives.